

Strijd en overleg

Strijd en overleg

De Twents-Achterhoekse textielindustrie van 1815-1955

*Ben A. Sijes, Douwe de Boer, Cor E. Vervoort,
Henk Canne Meijer en Nick C.C. Vos*

Amsterdam University Press

Deze publicatie is tot stand gekomen met steun van het Prins Bernhard Cultuurfonds Overijssel

PRINS BERNHARD
CULTUURFONDS

Afbeelding omslag: Demonstratie van de uitgesloten textielarbeiders uit Twente en de Achterhoek, 1924. Collectieg IISG.

Ontwerp omslag: Mijke Wondergem

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6372 015 1

e-ISBN 978 90 4855 320 4

NUR 680

© De auteurs / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2020

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j^o het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De in deze uitgave opgenomen bijdragen, behalve die van N.C.C. Vos en Hoofdstuk VIII, zijn destijds geschreven in opdracht van het IISG. De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de auteurs te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

Inhoud

'Stakingsgeschiedenis onder embargo'	9
Vroeger dagen	19
I. Nick C.C. Vos, Hoe de Twentse textielindustrie uitgroeide tot steunpilaar van de Nederlandse economie, 1800-1900	21
1. Van ambachtelijke naar industriële productie	21
2. Textielnijverheid in Twente vóór 1830	27
3. Van kooplieden tot fabrikanten	31
4. Britse katoentjes veroveren de wereld: het recht van de sterkste	36
5. Van Gent naar Twente	40
6. De Brits-Nederlandse strijd om de Indische markt: het doel heiligt de middelen	53
7. De productie van calicots van 1830 tot ongeveer 1855	66
8. Van karrensporen, spoorlijnen en Twentekanalen	75
9. Van textielnijverheid naar textielindustrie: mechanisering van het productieproces na 1855	82
10. Een tussenbalans	99
II. Ben A. Sijes, De vakbeweging en de economische toestand in Nederland van 1918-1955 (toegelicht aan de hand van de verhoudingen in de Twentse textielindustrie)	105
1. Inleiding	105
2. De vakbeweging 1918-1940	106
3. Regeringspolitiek, ondernemers en vakbeweging (1918-1940)	112
4. Textielfabrikanten en textielarbeidersorganisaties (1918-1940)	123
5. De opbouw van het Nederlandse bedrijfsleven bij geleide loon-, prijs- en arbeidsmarktpolitiek	132
6. De samenwerking en haar moeilijkheden	138
7. De "verwijdering" tussen leiding en leden in de vakbeweging	141
III. Cor E. Vervoort, De periode tussen het einde van de Eerste Wereldoorlog en het conflict van 1923/24	149
1. De eerste contacten	149
2. De richtloonregeling	157
3. Kenterend economisch getij: reacties en inzichten	169

4.	Opzegging van de richtloonovereenkomst	175
5.	De overwerkkwestie en het ontstaan van de Twents-Gelderse Fabrikantenvereniging	178
6.	De eerste loonsverlaging in de Twents-Gelderse textielindustrie	182
7.	De houding van de organisaties ten opzichte van de loonsverlaging	194
IV.	Douwe de Boer, De staking van 1923/24 in de Twentse textielindustrie	197
1.	Inleiding	197
2.	Het ontstaan van het conflict	199
3.	De eerste maanden van de uitsluiting (november 1923/maart 1924)	212
4.	Nieuwe tactiek en nieuwe onderhandelingen (begin maart/midden april 1924)	225
5.	Naar het einde van de uitsluiting	235
6.	De staking	244
7.	Naar het einde van de staking (19 mei tot 23 juni)	250
V.	Cor E. Vervoort, Tussen twee stakingen	259
1.	Verbreking en herstel van de samenwerking tussen de organisaties van textielarbeiders	259
2.	De FVE na het conflict: consequenties en conclusies	272
3.	De moeizame groei naar rijpheid	277
4.	Nieuwe pogingen tot werktijdverlenging	287
5.	De vakantiekwestie	295
VI.	Ben A. Sijes, De staking van 1931/32 in de Twentse textielindustrie	317
1.	Wat aan de staking voorafging	317
2.	De staking	341
3.	Onderhandelingen	349
4.	Het einde van de staking	358
5.	Nabeschouwing	366
6.	Bijlages	372
VII.	Cor E. Vervoort, De periode tussen het einde van de staking van 1931/32 en de bezetting van ons land	375
1.	Textielarbeiders en -fabrikanten na de tweede staking	375
2.	De gevolgen van de depressie	383
3.	Naar nieuwe verhoudingen	392

VIII. Ben A. Sijes, De April-Mei-Staking in Twente in 1943	413
1. Het uitbreken en de uitbreiding van de staking in Hengelo	414
2. De uitbreiding van de staking over geheel Twente	416
3. De staking op het platteland	418
4. De neergang en het breken van de staking	420
IX. Henk Canne Meijer, Loon- en arbeidsvoorwaarden na de Tweede Wereldoorlog (1945-1955)	427
1. Het sociale minimumloon	427
2. Bezwaren van het College van Rijksbemiddelaars tegen goedkeuring van de cao	431
3. Naar een nieuwe cao	440
4. Te hoge vrouwenlonen	448
5. Duurtetoeslagen en looncorrecties	454
6. Teruggang	460
7. Moeilijker samenwerking en het delen in de welvaart	467
8. Samenvattend	478
9. Bijlage: Loonregelingen	480
X. Nick C.C. Vos, Het Sociologisch Onderzoek in de Twents-Achterhoekse Textielindustrie en de Stichting Textielvak	485
1. Tekorten aan textiel én aan arbeidskracht: een sociaal explosieve mix	486
2. De Stichting Textielvak	489
Bijlage	503
Textielarbeidersbonden in Twente	503
De leden van de Twentse textielabrikantenverenigingen	503
Lijst van afkortingen	505
Illustratieverantwoording	507
Geciteerde werken	511
Register	519

‘Stakingsgeschiedenis onder embargo’

Onder deze titel publiceerde het weekblad *Vrij Nederland* op 18 april 1964 een artikel van Jan Rogier over een verbod tot openbaarmaking van een manuscript over de sociale geschiedenis van de Twentse textielindustrie in de periode 1918-1955.¹

‘Meer dan veelal beseft wordt’, aldus Rogier, ‘stuit de uitgave van wetenschappelijke studies op bezwaren van de zijde van opdrachtgevers. En meer dan ooit wordt toegegeven, komen dergelijke boeken in gewijzigde, gekuiste vorm van de pers.’ Rogier erkende dat opdrachtgevers formeel het recht hebben om publicaties, op basis van hun archieven geschreven, tegen te houden, ‘maar zij missen’, naar zijn mening, ‘het morele recht wijzigingen te verlangen in het historische exposé van de door hen met het onderzoek belaste historicus’. Even verderop schrijft hij dat ‘persoonlijke gevoeligheden, zucht tot vermooring van het eigen verleden en de behoefte geen oude koeien uit die moddersloot van sociale onlusten te halen’, opzigezet moeten worden.²

Ben A. Sijes, een van de auteurs en tevens eindredacteur van het bedoelde onderzoek, had aan Rogier verteld dat de voor de hand liggende reden voor de weigering om toestemming tot publiceren te verlenen was dat de textielfabrikanten ‘geen ruchtbaarheid aan sommige daden uit hun verleden’ wilden geven. Sijes, aldus Rogier, dacht ‘er niet aan over deze zaak te zwijgen’. In een lezing voor de Amsterdamse *Sociaal-Historische Studiekring* had hij enkele maanden daarvoor, op 9 november 1963, zijn ongenoegen en frustratie kenbaar gemaakt over de moeizame discussies over openbaarmaking en mede op basis hiervan had Rogier deze filippica geschreven.³

1 Voor een uitvoerige beschrijving van de geschiedenis van *Vrij Nederland* en de rol van Jan Rogier daarin, zie (Jansen van Galen, 2016).

2 (Rogier, 1964).

3 Rogier had het artikel geschreven voor *de Volkskrant*, waar hij op dat moment in dienst was, maar daar was het blijven liggen wegens conflicten binnen de hoofdredactie van deze krant. Hij had het tevens ter inzage gegeven aan de toenmalige hoofdredacteur van *Vrij Nederland*, P.M. Smedts, met de mededeling dat er nog enkele wijzigingen moesten worden aangebracht en dat hij met Sijes had afgesproken openbaarmaking ervan voorlopig uit te stellen in verband met hernieuwde pogingen, toestemming tot publicatie van het manuscript te verkrijgen. Toen Smedts Sijes begin april 1964 opbelde om hem te vertellen dat het artikel in *Vrij Nederland* zou worden geplaatst, leidde dit tot een scherpe woordenwisseling aangezien Sijes plaatsing op dat moment niet verstandig achtte. Ondanks het dringende verzoek van Rogier aan Smedts, aldus Sijes, om het artikel niet te publiceren, vond het toch zijn weg naar de kolommen van *Vrij*

In 1970 was een tweede poging om toestemming tot publicatie van het manuscript te krijgen succesvol, maar om onverklaarbare redenen – zie verderop – heeft dit niet tot resultaat geleid. Aan het slot van zijn betoog schreef Rogier dat Sijes teleurgesteld was ‘om zijn vergeefse arbeid van zoveel jaren en die van de andere auteurs, maar toch vooral om het verloren gaan van zoveel gegevens uit een recent verleden, die ons een helder inzicht in het verloop van moderne arbeidsconflicten zouden kunnen verschaffen. Wat hebben wij vandaag immers meer nodig dan helder inzicht in juist deze zaken? Naar de publikatie van dit belangrijke werk zien wij dus met grote belangstelling uit.’

Nu, ruim 60 jaar na het onderzoek en bijna 50 jaar nadat het merendeel van de textiel fabrieken werd gesloten, is het belang om deze bijdragen alsnog te publiceren onverminderd groot. Driemaal is scheepsrecht. Twente en zijn bewoners hebben zich een nieuwe toekomst weten op te bouwen en kennis van het verleden is een te kostbaar goed om verloren te laten gaan.

Het manuscript in kwestie behandelt een cruciale periode uit de sociale geschiedenis van Twente in de jaren 1918 tot 1955: twee omvangrijke stakingen (van 1923/24 en van 1931/32), de geschiedenis van de textielarbeidersbonden, de verhouding tussen ondernemers en arbeiders en, schetsmatig, de naoorlogse ontwikkeling (tot 1955) ten tijde van de geleide loonpolitiek. Het is een bewerking van twee rapporten⁴ die deel uitmaken van een reeks onderzoeksverslagen die waren geschreven in het kader van een door de Universiteit Leiden in de jaren 1950 uitgevoerd, grootschalig sociologisch onderzoek naar ‘*beeld en werkelijkheid*’ van het werken in de Twents-Achterhoekse textielindustrie. Na de Tweede Wereldoorlog bestond er namelijk een grote weerstand onder de arbeiders om weer in die bedrijfstak aan het werk te gaan en zij konden – als gevolg van een schreeuwend tekort aan mannelijke en vooral vrouwelijke arbeiders – hun huid, hun arbeidskracht, duur verkopen, ondanks een van overheidswege streng gehandhaafde ‘geleide loonpolitiek’. De formele opdrachtgever van dit onderzoek was de *Stichting Textielvak*, opgericht in 1950, die tot doel had het aanzien van het werken in de textielindustrie te vergroten en bij te dragen aan een beter sociaal klimaat in deze bedrijfstak. (Zie Hfdst. X)

Nederland. (Brief J.M.M. van der Pluijm aan B.A. Sijes, 2 april 1964; brief B.A. Sijes aan Bestuur van de Weekbladpers, 21 april 1964 (beide: IISG, invent.nr. 01305, 72).

Voor een schets van de *Sociaal-Historische Studiekring*, de ‘nabije kring van geïnteresseerde beoefenaars van de sociale geschiedenis in Nederland’ en het belang ervan voor het IISG, zie (Sanders, 2019, pp. 282-286).

4 (Vervoort, 1957); (Sijes, et al., 1957).

Sijes heeft zich in nauwe samenwerking met A.J.C. Rüter, destijds directeur van het IISG, vanaf tenminste 1956, toen de meeste rapporten nog in de conceptfase verkeerden, ingespannen om een bewerking van genoemde rapporten te publiceren. Het was de bedoeling van Rüter dat deze zou verschijnen als eerste deel in een nieuwe, door het IISG uit te geven *Sociaal-Historische Reeks*. Aangezien Sijes en Rüter het er al vroeg over eens waren dat de oorspronkelijke rapporten onvoldoende samenhang kenden, hebben de auteurs hun oorspronkelijke bijdragen aan de beide rapporten omgewerkt tot één geheel, ook al beseften zij dat er desondanks de nodige leemtes in zaten. Het manuscript is in 1960 afgerond. Het project is uitgevoerd in opdracht van het IISG en met subsidie van de in 1950 opgerichte *Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek* (ZWO) – de directeur van ZWO, J.H. Bannier, ging er in zijn advies om de subsidie te verstrekken overigens van uit dat er voor de publicatie als boek eveneens een verzoek tot subsidie bij ZWO zou worden ingediend.⁵

Al in een vroeg stadium, onder andere in juni 1957, heeft Sijes Rüter er op geattendeerd dat een groot deel van het gebruikte bronnenmateriaal afkomstig was uit de archieven van de Twentse textielabrikanten, onder andere de *Fabrikantenvereniging Enschede* (FVE) en 'dat van deze zijde overleg onzerzijds verwacht wordt, voordat tot publikatie wordt overgegaan'. Hij verwachtte dat er vanuit de FVE 'allerlei bezwaren' zouden worden geopperd en hij hoopte die met de secretaris van deze vereniging, Anton C. van Eck, te kunnen bespreken. Eind juni 1961 heeft Rüter het manuscript

5 Brief B.A. Sijes aan A.J.C. Rüter, 19 november 1956; brief A.J.C. Rüter aan B.A. Sijes, 29 april 1957; brieven B.A. Sijes aan A.J.C. Rüter, 2 mei, 5 juni, 18 november en 17 december 1957; brief A.J.C. Rüter aan B.A. Sijes, 2 januari 1958; brieven B.A. Sijes aan A.J.C. Rüter, 4 maart en 22 mei 1958; brief A.J.C. Rüter aan B.A. Sijes, 20 januari 1964 (alle: IISG, invent.nr. 01305, 72); brief van J.H. Bannier aan bestuur ZWO, 11 december 1957 (NL-HaNA, NWO/ZWO, 2.25.36, invent. nr. 35).

De titel van het te publiceren manuscript (*Strijd en overleg in de Twentse textielindustrie*) is vastgesteld in een overleg van Rüter, Sijes, De Boer en Vervoort op 23 december 1957, waar ook de werkafspraken zijn vastgesteld (zie brief A.J.C. Rüter aan B.A. Sijes, 2 januari 1958). In de jaarverslagen van het IISG is het wel en wee van het manuscript goed te volgen. In het jaarverslag over 1957, p. 8, wordt melding gemaakt van het voornemen een *Sociaal-Historische Reeks* uit te geven, met als eerste deel 'een historisch overzicht van de sociale verhoudingen in de Twentse textielindustrie 1918-1955'; verslag over 1958, p. 10: 'dankzij de steun van ZWO kon een viertal deskundigen onder auspiciën van het Instituut een aanvang maken' met dit werk; verslag over 1959, p. 11: het manuscript was 'in zijn laatste fase van bewerking'; verslag over 1960, p. 11: 'het manuscript van de Geschiedenis der Twentse Textielnijverheid 1918-1955 (was) door de bewerkers voltooid en het Instituut ter beoordeling aangeboden; verwacht mag worden dat dit werk in 1961 ter perse zal worden gelegd'; verslag over 1961, p. 10: het werk is 'voor druk gereedgemaakt'; 'besprekingen over de publikatie werden gevoerd'.

naar de Stichting Textielvak opgestuurd met de vraag 'of tegen het gebruik, dat van stukken uit het archief van de Fabrikantenvereniging gemaakt is, bezwaar zou kunnen worden gemaakt'.⁶

Hier stuitte de sociaal bevrogen wetenschappers echter op door de wol geverfde ondernemers die niet gewend waren zich inschikkelijk op te stellen tenzij zwaarwegende belangen dat in hun ogen noodzakelijk maakten. De oprichting van de Stichting Textielvak was een uiting van dit laatste, maar dat hield niet in dat zij hun ziel en zaligheid, of in ieder geval hun archieven, openbaar wilden maken. De directeur van de Stichting Textielvak, A.L. van Schelven, sloeg de kans dat de manuscripten zouden worden uitgegeven 'in de vorm, waarin ze nu verkeren, uitermate laag' aan. Er bestonden, zo liet hij in september van dat jaar aan Cor E. Vervoort weten, 'grote weerstanden, niet in de laatste plaats omdat er een aantal nog min of meer levende mensen [sic] in ten tonele gevoerd worden'. Dat er 'geen overleg heeft plaats gevonden vóórdat de deelrapporten met ZWO-subsidie werden bewerkt', had de zaak bepaald geen goed gedaan: anders hadden 'wellicht veel moeilijkheden en teleurstellingen voorkomen' kunnen worden. Aan Theo Enklaar, de opvolger van Van Eck, liet hij in oktober 1961 weten dat hij Rüter erover had geïnformeerd dat er binnen de Stichting Textielvak 'enkele bezwaren waren gerezen [...] ten aanzien van de inhoud van het stuk als zodanig' en dat ook de vorm 'verbetering' behoefde. Bovendien, zo had hij Rüter verteld, over het publiceren van gegevens uit de fabrikantenarchieven was in de boezem van de fabrikantenverenigingen 'nog nimmer van gedachten gewisseld'. Rüter, zo liet hij Enklaar tot slot weten, zou 'het op prijs stellen over deze kwestie eens van gedachten te mogen wisselen'. Langzaam drong in 'Amsterdam' door dat 'Twente' de poot stijf zou houden. Sijes maakte Rüter in een telefoongesprek in december nog eens duidelijk dat 'toestemming [...] voor het gebruik van het materiaal' nodig was. Een boek 'supprimeren' mocht in hun ogen dan wel 'nooit zin' hebben, maar daar begon het toch wel op te lijken. Dat het jaarverslag van het IISG over 1962 meldde dat 'de besprekingen [...] nog niet tot het gewenste resultaat' hadden geleid, omdat de bezwaren van de eigenaren van de gebruikte archieven 'nog niet konden worden overwonnen', lijkt dan ook een understatement. Een gesprek tussen Rüter en Enklaar – eind 1962, begin 1963 – bracht een oplossing niet dichterbij.

In maart 1963 viel het doek: Noud van Schelven, in zijn functie van directeur van de Stichting Textielvak, liet aan Rüter weten dat het bestuur

6 Brief B.A. Sijes aan A.J.C. Rüter, 5 juni 1957 (IISG, invent.nr. 01305, 72); brief A.J.C. Rüter aan A.L. van Schelven, 29 juni 1961 (IISG, invent.nr. 00619, 375A).

van de FVE besloten had 'dat men voorlopig geen toestemming zal geven voor [...] publicatie'. Ook de voorzitters van de drie textielarbeidersbonden achtten uitgave van het manuscript 'niet opportuun'.⁷

De reden voor deze op het eerste gezicht misschien verrassende opstelling was dat de rol van de vakbonden in de beschreven periode bepaald niet altijd positief was geweest voor de textielarbeiders. Van Eck verwoordde dit in de hem kenmerkende wat sarcastische stijl. Hoewel hij het rapport *Overleg en strijd* 'met genoeg en aandacht' had gelezen, vond hij het wel 'enigszins gekleurd' omdat 'de wakkere rode rakkers van De Eendracht' er steeds zo bekaaid van afkwamen. Zij werden 'in hun frisse maar niettemin bezonnen strijdlust voortdurend gefrustreerd door die akelige confessionelen'. Ook de toenmalige voorzitter van De Eendracht, Theo A.J. de Jong, had de rapporten 'geboeid en met instemming' gelezen, hij had geen 'onjuistheden' aangetroffen, maar, zo had hij aan Sijes verteld, 'hier en daar [...] "een stil verwijt" aan het NVV' gevonden.⁸

De betrokken auteurs en het bestuur van het IISG waren vanzelfsprekend zwaar teleurgesteld. Het enige wat hun volgens Rüter restte was 'het manuscript zorgvuldig bewaren en op betere tijden hopen. Wellicht dat het klimaat in Twente voor een publikatie als deze in de, naar ik hoop niet al te verre, toekomst gunstiger wordt'.⁹ De hele gang van zaken heeft Sijes in november van dat jaar gebracht tot de hierboven genoemde uiteenzetting over de gang van zaken en zijn frustraties daarover.

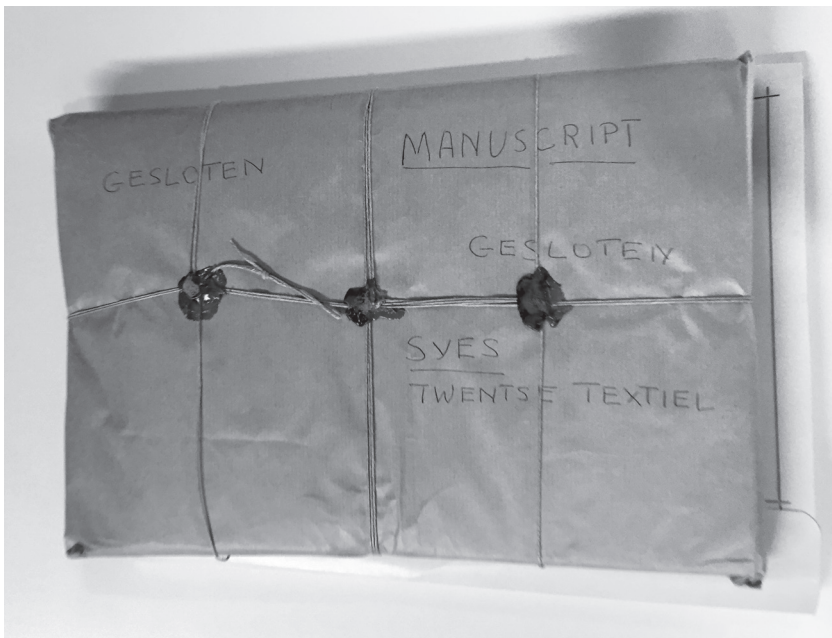
Frits de Jong Edz., die in 1966 Rüter als directeur van het IISG is opgevolgd, heeft zich op zijn beurt opnieuw ingespannen om toestemming tot uitgeven van het manuscript te verkrijgen. In december 1969 had hij een onderhoud met Van Schelven die hem vroeg om een inleiding op het manuscript te schrijven en zodoende het geheel 'in een historisch kader' te plaatsen. De stemming was volledig omgeslagen en op 8 januari 1970 – in zijn toespraak bij de toekenning van een eredoctoraat aan Sijes door de Universiteit Leiden – gaf De Jong Edz. te kennen 'dat voor het 'magnum opus' van B. Sijes over de textielstakingen in Twente aan de vooravond van de Tweede

7 Brief A.L. van Schelven aan Th. Enklaar, 9 oktober 1961; notitie 'Hr. Van Schelven i.z. textiepublikatie', 6 december 1961; telefoongesprek met de heer Sijes op 14 december 1961 (alle: IISG, invent.nr. 00619, 375A); brief C.E. Vervoort aan B.A. Sijes, 22 september 1961 (IISG, invent. nr. 01305, 72); IISG, *Jaarverslag 1962*, p. 12; idem, *Jaarverslag 1963*, p. 9; brief A.L. van Schelven aan A.J.C. Rüter, 4 maart 1963; brief A.J.C. Rüter aan A.L. van Schelven, 11 maart 1963 (beide: IISG, invent.nr. 00619, 375A).

8 Brief B.A. Sijes aan A.J.C. Rüter, 17 december 1957; brief A.C. van Eck aan B.A. Sijes, 31 mei 1957; brief B.A. Sijes aan A.C. van Eck, 5 juni 1957 (alle: IISG, invent.nr. 01305, 72).

9 Brief A.J.C. Rüter aan C.E. Vervoort, 11 maart 1963 (IISG, invent.nr. 00619, 377A).

Wereldoorlog inmiddels een subsidie (door ZWO) is verleend waardoor de publikatie eindelijk mogelijk is'. Enkele maanden later verduidelijkte Enklaar, secretaris van de *Vereniging van Textielondernemingen* (VTO) – waarin de FVE en de drie andere Twentse textielabrikantenverenigingen in 1969 waren opgegaan –, welke voorwaarden de VTO stelde aan het alsnog verlenen van toestemming. De door De Jong Edz. te schrijven inleiding moest duidelijk maken 'dat het toepassen van loonsverlagingen in die tijden geen uitvinding van speciaal de textielindustrie was, doch dat dit op grotere schaal in den lande gebeurde'. De overheid had, voor zover Enklaar bekend, deze methode in de jaren 1930 eveneens toegepast. Het leek hem verder interessant om de index van de kosten van levensonderhoud in de inleiding te betrekken. Daaruit 'zou kunnen blijken dat de toegepaste loonsverlagingen niet een corresponderende verlaging van de koopkracht teweegbrachten'. Een verdere voorwaarde was dat er geen namen van nog levende personen zouden worden vermeld. Enklaar benadrukte dat de genoemde voorwaarden 'geenszins de bedoeling hebben nog kinderachtige beperkingen' op te leggen aan de publicatie. De Twentse textielindustrie, zo lichtte hij toe, had het op dat moment 'al moeilijk genoeg'. Hiermee doelde hij op de massale fabriekssluitingen die in deze jaren in Twente plaatsvonden waardoor duizenden textielarbeiders op straat kwamen te staan. Vanwege deze problemen had de VTO er weinig behoefte aan 'nog eens geconfronteerd te worden met minder fraaie bladzijden uit haar geschiedenis' en ook 'de enkele nog levende fabrikanten, die destijds een rol bij de conflicten gespeeld hebben', zouden door de vermelding van hun naam 'onaangenaam getroffen' worden; iets wat het bestuur wilde voorkomen. De Jong Edz. was zeer in zijn nopjes met deze brief. Het had lang geduurd en daarom was hij des te meer blij 'dat het thans zo ver kan komen' en dat de VTO 'geen bezwaar meer koestert tegen de publikatie'. Hij was graag bereid een inleiding te schrijven en daarin 'de ontwikkeling van het Nederlandse Ondernemingsleven in de betreffende tijd even aan [te] stippen en [...] de houding die ten aanzien van crisisconflicten ingenomen werd in het bedrijfsleven' verder uit te werken. Hij was het met Enklaar eens 'dat de overheid in de jaren '30 vrij straf op de lonen en salarissen van haar personeel gekort heeft'. Wellicht zelfs bewust om 'een voorbeeld te stellen', hoewel het maar de vraag was 'of die indruk ooit bewezen kan worden'. Ook de kosten van levensonderhoud wilde hij daar graag bij betrekken, indien er tenminste voldoende statistisch materiaal beschikbaar was om betrouwbare vergelijkingen te kunnen maken. Anders zou met 'een enkel treffend voorbeeld de teneur aangegeven kunnen worden'. Op de derde door Enklaar gestelde voorwaarde – 'dat levende personen niet in hun

Afbeelding 1: Het manuscript in het IISG, 26 oktober 2016.

eer en goede naam zullen worden aangetast' – kwam hij tegemoet door te verzekeren dat de namen van nog levende personen zouden worden geanonimiseerd.¹⁰

Hiermee leek aan deze slepende affaire een eind te komen, maar vervolgens trad een oorverdovende stilte in en het manuscript is blijven liggen waar het lag: in de archieven van het IISG.¹¹ Het is mij een volstrekt raadsel wat

¹⁰ *Algemeen Handelsblad*, 9 januari 1970. Brief Fr. de Jong Edz. aan Th. Enklaar, 21 januari 1970; brief Th. Enklaar aan Fr. de Jong Edz., 16 april 1970; brief Fr. de Jong Edz. aan Th. Enklaar, 24 april 1970 (alle: IISG, invent.nr. 00619, 423).

De veronderstelling van Enklaar dat georganiseerde loonsverlagingen ook elders in het land waren voorgekomen is juist. Om enkele in dit boek vermelde voorbeelden te noemen (elders in de literatuur zijn nog vele voorbeelden te vinden): eind 1921 waren arbeiders in de metaalindustrie geconfronteerd met een loonsverlaging van ten minste 10% voor meerderjarige en 15% voor minderjarige arbeiders, die ondanks een staking van zes weken is doorgevoerd (zie p. 185, voetnoot 49). De r.-k. werkgevers in de textielindustrie en de Tilburgse wolfabrikanten kondigden in maart 1922 een loonsverlaging af van 15% die na overleg met de vakbonden werd veranderd in een verlaging van 10% (zie p. 186, voetnoot 53). Een jaar later voerden deze ondernemers opnieuw een loonsverlaging van 10% door (zie p. 208, voetnoot 27) en ook in december 1932 verlaagden de Tilburgse wolfabrikanten de lonen (zie p. 377, voetnoot 6).

¹¹ IISG, invent.nr. 01305, 124.

er is gebeurd. Het is hoogstonswaarschijnlijk dat er géén vervolg aan deze hoopvolle contacten is gegeven. De Jong Edz. en Sijes hebben hierover ongetwijfeld met elkaar en met de andere auteurs gecommuniceerd. Noch in de archieven van het IISG en evenmin in die van de fabrikanten heb ik sporen hiervan kunnen vinden. Enig licht op de gang van zaken wordt geworpen door een opmerking van Van Schelven in het tijdschrift *Textielhistorische Bijdragen (THB)*. In 1979 publiceerde *THB* een deel van het rapport *Overleg en strijd ...*, nl. de bijdrage van B.A. Sijes, *Het conflict in de Twents-Achterhoekse textielindustrie, 1931-1932*. In een inleiding op deze bijdrage schreef Van Schelven onder meer: ‘Nadat reeds meer dan 10 jaar geleden de bezwaren tegen publicatie waren weggenomen, zijn verschillende mogelijkheden tot een dergelijke publicatie elders – echter zonder resultaat – overwogen.’¹² Klaarblijkelijk heeft nader overleg tussen ‘Twente’ en ‘Amsterdam’ geen oplossing gebracht. Het hoe en waarom hiervan is bij gebrek aan bronnen helaas niet te achterhalen.

Hoe dan ook is met het verstrijken van de jaren aan alle voorwaarden van de VTO voldaan. Alle betrokkenen zijn overleden, het merendeel van de textielarbeiders, de textiefabrikanten en de auteurs. De archieven van de vier fabrikantenverenigingen zijn bij de opheffing van de VTO bovendien overgedragen aan het provinciaal archief in Zwolle, het *Historisch Centrum Overijssel* (HCO), en daar vrij raadpleegbaar.

Sijes heeft zich ingespannen om de bijdragen van de afzonderlijke auteurs zoveel mogelijk op elkaar af te stemmen. Ik heb de vrijheid genomen om enkele resterende doublures te verwijderen en het verhaal zo vlotter te laten verlopen. Ook heb ik het taalgebruik dat in het midden van de vorige eeuw nog heel vanzelfsprekend was op onderdelen aangepast aan het hedendaagse. Vanzelfsprekend heb ik het oorspronkelijke manuscript in zijn waarde gelaten.

De auteurs hebben destijds van de archieven van de textiefabrikanten gebruik kunnen maken, maar hebben zich bij de verwijzing naar hun bronnen in het manuscript in de meeste gevallen beperkt tot de aanduiding ‘Archief FVE’ of ‘Archief TGFV’ e.d. Waar mogelijk heb ik deze vervangen door een preciezere verwijzing, ontleend aan de beide rapporten waarop het manuscript is gebaseerd. Op plaatsen waar mij dat nuttig en verhelderend leek heb ik gegevens toegevoegd, met de mededeling *Toevoeging red.* Ook heb ik een aantal illustraties opgenomen.

12 Inleidende opmerking van Van Schelven in *Textielhistorische Bijdragen (THB)* nr. 21 (1979), p. 3.

De voorliggende studie omvat:

1. Een inleidend hoofdstuk van Nick C.C. Vos over het ontstaan en de geschiedenis van de Twents-Achterhoekse textielindustrie in de 19e eeuw. Het initiatief hiertoe is genomen door de Nederlandse regering en had als doel om na de Franse bezetting van Nederland opnieuw te profiteren van de vele, waardevolle landbouwproducten uit Indonesië of, zoals het destijds werd genoemd, Nederlands-Indië.¹³
2. Een analyse door Ben A. Sijes van de algemene ontwikkelingslijnen van de vakbeweging in de betrokken periode op basis van de maatschappelijke verhoudingen en de functies van de vakbeweging daarin, waarbij hij tevens de verschillen tussen de vooroorlogse 'loonpolitiek' en de naoorlogse functies van de rijksbemiddelaar en Vakraden belicht.
3. Een overzicht van de hand van Cor E. Vervoort van de verhoudingen tussen de fabrikanten en de vakorganisaties vanaf het einde van de Eerste Wereldoorlog tot het uitbreken van de staking van 1923/24.
4. Een uitvoerige beschrijving door Douwe de Boer van de staking en uitsluiting in de jaren 1923/24.
5. Een overzicht door Vervoort van de verhoudingen tussen de fabrikanten en de vakbonden in de jaren tussen de periodes van openlijke strijd in 1923/24 en 1931/32, waarin hij uitvoerig stilstaat bij de tegenstellingen tussen de moderne en de beide confessionele vakbonden als uitvloeisel van de manier waarop het conflict van 1923/24 was beëindigd en tevens aan de 'groei naar rijpheid' van de fabrikantenverenigingen die zich onder invloed van de veranderende omstandigheden begonnen te ontwikkelen van 'strijd'- tot 'overleg'-organisaties.
6. Een beschrijving van de hand van Ben A. Sijes van de stakingen in 1931/32.
7. Een studie door Cor E. Vervoort van de onderhandelingen tussen fabrikanten en vakbonden gedurende de crisisjaren over uiteenlopende arbeidsvoorwaarden zoals een loonregeling met minimumlonen, vakantie, de arbeidsduur en overwerk, de vergoeding voor overwerk, ploegenarbeid; besprekingen die uiteindelijk zouden uitmonden in een cao.
8. Een artikel dat Ben A. Sijes in 1951 heeft geschreven – *De April-Mei-Staking in Twente in 1943* – voor een omvangrijk boek over Overijssel, dat helaas in de vergetelheid is geraakt; het vormt als zodanig een

13 Ik volg de aanduiding voor de Indonesische archipel die P. Hagen in zijn boek hanteert (Hagen, 2018, p. 27).

waardevolle aanvulling op het oorspronkelijke manuscript over de textielindustrie.¹⁴

9. Een thematisch overzicht van de naoorlogse geleide loonpolitiek (tot 1955) in de Twentse textielindustrie van de hand van Henk Canne Meijer.
10. Een slothoofdstuk van Nick C.C. Vos over de in Twente heersende textielaversie, over de pogingen om deze met behulp van de *Stichting Textielvak* zoveel mogelijk in positieve zin bij te stellen en over de overwegingen om de Universiteit Leiden opdracht te geven tot het omvangrijke sociologisch onderzoek, waaruit het voorliggende boek is voortgesproten.

Zonder het bestaan van archieven en hun medewerkers zijn uitgaven als deze niet mogelijk. Ik wil de medewerkers van het IISG, het HCO en het Nationaal Archief in Den Haag hartelijk bedanken voor hun inspanningen om mijn vele vragen naar dossiers te beantwoorden.

Ik hoop bovendien dat de directie van het HCO middelen beschikbaar kan stellen voor een degelijke inventarisatie van het archief van de textielabrikantenverenigingen. Het zal onderzoek naar de geschiedenis van deze eens zo buitengewoon belangrijke bedrijfstak – gedurende vele jaren een steunpilaar van de Nederlandse economie – aanmerkelijk bevorderen.

Dr. Nick C.C. Vos
Utrecht, mei 2020

14 (Sijes, 1951, pp. 355-358). Dit artikel is een samenvatting van (Sijes, 1950, pp. 191-296).